

ron István 837, Zathureczky Károly 41. — *Térkép-adományozók*: dr. Roska Márton 2, Tóth Kálmán 2. — *Kézirat-adományozók*: id. B. Csontos Miklós 2, H. Horváth Sándor 3, Kelemen Lajos 8, R. Kiss István 1, Komáromi József 1, dr. Sajó Géza 4 (6).

Jelentés az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának 1942. évi működéséről*

Míg az elmúlt esztendő feladata a gyűjtemény jelenlegi állapotának gondos áttanulmányozása alapján a teendők számbavétele s sorrendjük meghatározása, egyszóval a Levéltár munkatervének az új körülmények követelményeivel való összeegyeztetése volt, a most lezáródó év kötelessége a kijelölt célok megvalósításának elkezdése lett.

Célkitűzéseink munkálásának személyi feltételei szerencsésen alakultak. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium bölcs belátása ugyanis azzal, hogy *Kelemen Lajos* főigazgatót július 1-én történt nyugdíjbavonulása után továbbra is megbízta az ügyek vezetésével, biztosította az elkezdett nagyszabású munkák eredményes folytatásához feltétlenül szükséges egységes irányítást. Az új tisztviselők megismertetése az anyaggal s a levéltárunkint váltakozó részletfeladatokkal továbbra is az ő vállát terheli, de egyben az ő személye a biztosíték a két, néha három évtized óta abbamaradt rendelkezéseknek az előzményekhez szervesen kapcsolódó folytatására is. *Deák Imre dr.* allevéltárnoknak Budapestre, az Országos Széchenyi-Könyvtárba történt áthelyezése után június 1-től kezdve *Entz Géza dr.* könyvtári segédőr és *Keöpeczi Sebestyén József* könyvtári tiszt, heraldikus osztatot be a Könyvtártól a levéltári munkák végzésére. Így tehát a Levéltár személyzete a tavalyi háromról négyre emelkedett.

Mindez azonban még nem tehetné volna lehetővé az alább felsorolt munkák elvégzését, ha az Erdélyi Múzeum-Egyesület napidíjasok alkalmazásának engedélyezésével nem sietett volna segítségünkre. A múlt év novemberében erre a célra kiutalt 1200 pengőt is a folyó esztendőben használhattuk fel. Általában négy-hat, lehetőleg történet szakos tanárjelöltet foglalkoztatunk, hogy munkájuk során az egyetemen tanultakat elmélyítsék, s megbarátkozva a levéltári anyaggal, később az önálló kutatáshoz is kedvet kapjanak. Bár több óradíjas alkalmazása lenne szükséges, a használható munkaerők feltűnően csekély száma megakadályozza a költségvetésünkben nyújtott lehetőségek teljes kihasználását. Ezen a jövőben úgy kívánunk segíteni, hogy óradíjasaink részére az újkori paleográfia köréből fényképmásolat-gyűjteményt állítunk össze, s az alapismeretek elsajátítására rövid tanfolyamot rendezünk. Reméljük, hogy ilyen eszközökkel és állandó gyakorlat révén bizonyos idő múlva sikerül már nagyobb szaktudást igénylő feladataink megoldására munkaerőket kiképezni.

A segédezők tudását figyelembevétel kellett a rendező munka sorrendjét megállapítani. Először tehát a családi levéltárak missiliseit rendezzük át

* *Kelemen Lajos* ny. múzeumi és levéltári főigazgató a levéltár 1942. évi működéséről az itt közreadott jelentést terjesztette a Választmány elé.

író és azon belül címzett szerint. Ez az összesen kb. 60—70 ezer darabot számláló anyag ugyanis eddig, néhány levéltár egyes részeinek kivételével, a keltezés időrendjében volt felállítva; ez használatát nagyon nehézkessé tette. A most átrendezendő anyaghoz levéltáranként külön-külön mutató készül, mely feltünteti a levélíró és a címzett nevét, foglalkozását, illetőleg állását, az egy személyhez intézett levelek számát s az első és utolsó levél keltét. Vezető családainkat Erdélyszerte összefűző, szoros rokonsági kapcsolatok folytán egymást pompásan kiegészítő, hatalmas forrásanyag válik így a kutatás számára könnyen kezelhetővé. Missilis-leveleink új felállítással raktáraink erősen korlátozott tárolási lehetőségeit óhajtjuk gazdaságosabban kihasználni. Minthogy a negyedréte formájú missilis-levelek a levéltári dobozokat nem töltik meg teljesen, a fémdobozban elhelyezett leveleket erre a célra készült papírlemez-tokba tesszük át s a raktár-helyiségek emeleti részének polcain, az illető család egyéb iratai felett, levéltáranként elkülönítve állítjuk fel. Az így felszabadult dobozokat azután nagyalakú iratokkal töltjük meg.

A missilisekkel egyidejűleg folyik az egyes levéltárak megbontott régi rendjének visszaállítása. Az időrendbe, vagy külső szempontok szerint mesterségesen csoportosított anyagból kiválasztjuk a jelzett iratokat és fasciculus-rendbe rakjuk őket. Így aztán az egykori elenchusok, mutatók segítségével anyagunk egy jelentős része válik hamarosan könnyen kezelhetővé és használhatóvá. Levéltáraink lajstromozatlan része egyelőre megmarad mostani felállításában. Rendezésükre csak akkor kerül sor, ha az ilyen nagy feladathoz szükséges, elegendő szakképzett munkaerő áll rendelkezésünkre. A jelzeteletlen anyag rendezését nem mesterséges, erőszakolt elvek szerint gondoljuk elvégezni, hanem úgy, hogy az szerves továbbfejlesztése legyen az elenchizált résznek. Mivel előbb visszaállítjuk összes levéltáraink régi rendjét, reményünk van rá, hogy megismerjük a partikuláris sajátságokat is mutató, egykori erdélyi levéltári rendszereket. Így tehát a levéltáranként mutatózó nagy változatosságok ellenére minden esetben valóban úgy tudjuk majd rendezni az újabb anyagot, mint ahogy azt a levéltárat létrehozó tényezőnek érdeke kívánta volna s az elenchust készítő juratus notarius csinálta volna. Természetesen a birtokjogi vonatkozásokat előtérbe állító régi rendszer szerves továbbfejlesztése mindig a modern elvekkel, módszeresen, a régi következetlenségek nélkül és a tudományos kutatás érdekeivel összhangban történék.

A fenti irányelvek szabták meg az idei rendező munkát is; ennek részleteiről az alábbiakban számolhatunk be. Különösen fontosnak ítélve azt, hogy a letétbe helyezés által a tudományos kutatás előtt valóban megnyílnak az eddig hozzá nem férhető források, régebbi levéltárainkban folyó munkával párhuzamosan gyors ütemben feldolgozzuk az új gyarapodást is.

A tavaly beszállított br. Jósika hitbizományi levéltár hatalmas anyagából szétválasztottuk a különböző, egybekeveredett levéltártestek lajstromozott részét s azokat régi rendjükbe visszaállítottuk. Ezek az elenchizált részek alkotják majd a jelzeteletlen anyagnak a levéltár kialakulásához alkalmazkodó rendezésében a vázat. Munkánk során visszaállítottuk a szentlászlói Kamuti család levéltárát, mely mai formájában majdnem teljes egészében magába foglalja a szintén kihalt

szamosfalvi Mikola család leveleit. A Mikola házasságban élő utolsó Kamuti halála után még nem egyesítették a két külön kialakult levéltárat, hanem csak a Mikolák magvaszakadtával, 1763 körül olvastották őket egybe az örökösök. Ez a hitbizományi levéltár legrégibb és talán legértékesebb része. Itt található a levéltár középkori oklevelei is. E 60 fasciculusnyi anyag használatát nagyon jó elenchus és index könnyíti meg. Az 58 csomót kitevő, szorosabb értelemben vett Jósika-részhez szintén van elenchus. Egyes kötegekből elég sok irat hiányzik s már nem is nagy a remény, hogy további rendezés során előkerül. Hasonlóképp erősen megcsönkült, hihetőleg szintén régi osztozkodások során, a gróf Bethlen Rozália, előbb gr. Csáky János, később gr. Wass Sámuel felesége jogán a hitbizományi levéltárba került iratanyag. A megmaradt részt két előkerült elenchus alapján rendeztük. Ennek kiegészítését alkotják gr. Bethlen Miklós tartományi főbiztos, fogarasi főkapitány, később kincstartó hivatalos iratai. Rendezésük az egykorú tájékoztató jegyzék alapján folyamatban van. Bethlen Miklós leveleiből a XVIII. századi, Jósika Jánoséiból pedig a XIX. század eleji erdélyi főhivatalnok már egészen fejlett módon történő iratkezelése ismerhető meg. Jósika János szabályosan iktattatta a hozzá hivatalos dologban intézett iratokat, az iktatókönyvben jelezte az elintézés módját s ilyen leveleit az iktatószámok sorrendjében gondosan megőrizte. E régi rendben állítottuk fel hunyadmegyei főispánságával (1812—1817), inségkormánybiztosi működésével (1817—1818), guberniumi elnökségével (1822—1834) és 1841/43 erdélyi országgyűlésen betöltött királyi biztosi tisztségével kapcsolatos iratait. Megtörténnek az előkészületek, hogy a többi családtag hivatali működésével kapcsolatos iratok kiválasztása után elkezdődhessék a terjedelmes és nagyértékű missilisanyag rendezése. Nem mulaszthatjuk el annak a nagy előnynek hangsúlyozását, amelyet a tudomány és a letélbe helyező család számára az a tény jelent, hogy a Jósika familia multjának majdnem összes írásos emléke egy helyre került megőrzés végett. Családtag és tudományos kutató a szükséges adatokat egy helyen kapja meg vagy a magyarfenesi vagy a hitbizományi levéltárban.

A szintén tavaly bekerült Torma levéltár lajstromozott részének visszaállítása fennmaradt jegyzéke segítségével megtörtént. További munkánk alapja Torma József mult század közepén félbemaradt rendezése lett s az anyag szétesoportosítása elkészült. A levelezés írók szerint elrendezve kész a mutatózásra.

Ez év nyarán került be a gróf Teleki család kővárhosszúfalusi levéltára. A költöztetések során teljesen összekeveredett 22 ládányi iratanyag szétbontása alkotó csoportjaira és a végrehajtható rendezések megtörténtek. Jelzetelt iratait különválasztottuk és az előkerült elenchus alapján régi rendjük szerint 93 fasciculusba visszaraktuk. Ez az egymagában tekintélyes levéltárral felérő rész teljesen rendezve már a kutatók használatában áll. Külön egységet alkot a hatalmas gazdasági levéltár, mely híven mutatja a XVIII—XIX. század fordulóján az erdélyi nagybirtok gazdálkodását, szervezetét, terméseredményeit, helyzetét és szerepét. Az iratok szétosztályozása gazdaságonként és évenként befejeződött. A rendezés során eddig előkerült missilis leveleket írók és címzettek szerint cso-

portosítottuk. Jegyzékbe foglalásukkal azonban várunk, hogy a még esetleg előkerülő darabok beoszthatók legyenek.

Hasonló elvek alapján majdnem teljesen befejeztük az 1906-ban letétbe helyezett, Kolozsvárt őrzött kendilónai Teleki levéltár átrendezését. Jelzetelt iratait különválasztottuk; elrendezésük az egykori fasciculus-rendbe az előkerült elenchus alapján hamarosan elkészül. Az eddig időrendben és különböző csoportokban kezelt terjedelmes anyag jórésze válik így a kutatás számára könnyen áttekinthetővé. Még a missilisekben általában feltűnően gazdag Teleki levéltárak között is jelentős a kendilónai levéltár hozzávetőleg 30 ezer darabra becsülhető levelezés-anyaga. Mint-hogy a most bekerült hosszúfalusi levéltár missilisei a kendilónai anyagot pompásan kiegészítik, Levéltárunk a Teleki család tagjainak életére, szerepére páratlanul gazdag és meglehetősen teljes anyaggal rendelkezik. Ennek a hatalmas iratmennyiségnek osztályozása írók és címzettek szerint, az ivrétiük kivételével, befejeződött, sőt egy részéhez már a mutató is elkészült. Minden remény megvan reá, hogy e nagyszabású munkákat a jövő évben befejezhetjük. Az újjárendezett két nagy levéltár hatalmas forrásanyagot fog nyújtani a magyar tudománynak és kellőképpen bizonyítja majd a Teleki család szerepét Erdély történetében.

Rendkívül nagy kárát vallotta a kutatás, hogy a Bánffy nemzetség levéltárának régi rendjét részben az 1903-ban történt beszállítással, azután meg a család oklevéltára kiadása érdekében annyira felbolygatták, hogy a segédkönyvek használhatatlanná váltak. Ez év folyamán került sor ennek a több embert igénylő munkának elvégzésére s még a nagy hideg beállta előtt sikerült is azt befejezni. A levéltár azonos provenienciájú, jelzetelt darabjait különválasztottuk és az egykori elenchusok alapján fasciculus-rendbe raktuk. A lajstromozott iratok öt csoportra oszlanak, segédkönyvek azonban csak a régi levéltárat alkotó két legnagyobb részhez vannak. E két csoportban foglalnak helyet a nemzetség régi birtokaira és rokonai kapcsolataira vonatkozó levelek. Elsősorban szilágysági birtokokra vonatkozik az a főként XVII. századi iratokat tartalmazó csoport, mely hihetőleg a bályoki Szénás család levéltárának értékes töredéke. Az eredeti borítólapok feliratai alapján könnyen lehet tájékozódni az „ad numerum consignationis“ jelzésű részben. E csomók tartalma nagyon változatos, de túlnyomó részük Bánffy Dénes (1723—1780) meg Bánffy György (1746—1822) gazdasági és pénzügyeivel kapcsolatos. Ebben az évben sikerült kialakítani a kutatás számára leglényegesebb részek végleges rendjét. A jövő feladata a most csak ideiglenesen használhatóvá tett csoportok körében felmerült feladatok fokozatos megoldása. Így több, már rendezett csoporthoz tájékoztató jegyzék készítendő s a levelezést is többi levéltárunk mintájára írók szerint szükséges rendezni.

Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Könyvtára és Levéltára első igazgatójának, Szabó Károlynak a levelezése 1920-ban került őrizetünkbe. A kiegyezés után fellendülő magyar tudományos élet, az újabb erdélyi tudományos törekvések megismerése szempontjából rendkívül becses anyagot beszállítása után Kelemen Lajos nagyjából rendezte. Most írók szerint csoportosítottuk a leveleket és mutató is készült hozzájuk. Szabó megmentett levelezése 2272 darabot számlál és szinte teljes egészében irodalmi

vonatkozású. Nem csupán a múzeumi Könyvtár és Levéltár kezdeteinek, hanem a kolozsvári egyetemi élet indulásának megismeréséhez is értékes adatokkal szolgál.

Néhai Török Bertalanné által 1915-ben a Levéltárnak adományozott iratokat férje gyűjtötte össze Alsófehér vármegye monografiájához. E gyűjteményen belül megkülönböztethető ugyan néhány kis csoport, rendezésekor azonban mégis a pusztai időbeli sorrend látszott helyesnek. Talán ha a gyűjtemény még be nem szállított része is hozzáférhetővé válik, lehetséges lesz az egy levéltárból kikerült darabokat csoportosítani. Annyi azonban határozottan felismerhető, hogy a gyűjtemény az elpusztult Barcsai és az 1848-ban szintén megcsönkült, utóbb a kolozsvári Román Állami Levéltárba került és 1940 őszén a románok által elvitt csombordi Kemény levéltár több értékes darabját őrzi. Az utóbbihoz tartozhatott egykor a gyűjtemény 26 darabot számláló középkori része. Míg a középkori oklevelek Kolozs, Kraszna, Fehér megyékre vonatkoznak, az újkori anyag túlnyomólag csak Fehér megyére szolgáltat adatokat.

A pókafalvi Beeski család levelesládája ez év elején került be. Rendezését befejeztük. Az anyag lajstromozott részében két elenchus igazítja el a kutatót. A missilis leveleket írók betűrendjében, a jelzeteletlen birtokleveleket pedig keltük időrendjében helyeztük el.

Hodor Károlynak, az erdélyi helytörténetírás egyik érdemes megindítójának személyi levéltárát is tüstént bekerülése után rendeztük. Birtoklevelei és levelezése nélkülözött minden korábbi rendet. Így külön csoportosítottuk az anyja révén reászállott Vajna- és a Hodor-leveleket birtok szerint s azon belől időrendben. A Hodor-levelekkel együtt bekerült 20 fasciculusnyi *osdolai Vass levéltár*at régi jegyzéke alapján rendeztük.

A Dési (régebben: dési Szabó) család levéltárában kiválasztottuk a különböző provenienciájú darabokat s végleges rendjüket előkészítettük.

Szomorú jelentés-gyűjteményünk két évtizedes gyarapodását feldolgoztuk s jelentős részét be is osztottuk.

Tervezetet készítettünk az Erdélyi Múzeum-Egyesület irattárának rendezésére és a szakosztályok iratanyagának intézményes biztosítására. Tervezetünk szerint a központi és a szakosztályi titkárságok minden év elején beszolgáltatnák folyó ügyintézésükhöz már nem szükséges irataikat. Beszolgáltatási kötelezettséget a központi titkárság esetében öt, a szakosztályoknál három évnél idősebb iratokra kértük megállapítani. A múlt tapasztalatai figyelmeztetnek, hogy a szakszerű irattári kezelést kicsi terjedelménél fogva természetesen nélkülözni a szakosztályi aktaanyag csak ilyen szabályozással óvható meg az elkerülhetetlen csönkulástól. Az Egyesület nálunk őrzött régi irattárának rendezését elkezdtük. Ezt a rendezést az Egyesület fontos szerepén, a közeledő centenáriumnak méltó tudományos emlékének előkészítésén kívül az a gyakorlati haszon is sürgeti, hogy régi szerzeménykönyvek hiányában a múzeumi tárák alapanyagának provenienciája csak az ügyiratokból ismerhető meg.

Nagyfontosságú ténynek tartjuk mindkét gyűjtemény szempontjából, hogy sikerült megállapítani a Levéltár és Kézirattár közötti, a múlt helyzetből eredő kérdések rendezésének alapelveit. Már a múzeumi

kézíratos anyag alapjául szolgáló Kemény-gyűjtemény magában hordta azt a lehetőséget, melyből a most megoldott kérdések ilyen naggyá növekedtek. Kemény József gróf gyűjteményében ugyanis egyaránt volt levéltári és kézirat-tári őrizetet kívánó anyag. 1902-ig, a levéltárak Kelemen Lajos által kezdeményezett gyűjtéséig, olyan kicsi volt a Könyvtár kéziratos anyaga, hogy együttes kezelésükből semmiféle kérdés nem adódott. Az együtt kezelt anyag kettős jellegének felnemismerésével magyarázható, hogy 1904-ben a levéltári és kézirat-tári anyag szétválasztása az alapelvek tisztázása nélkül, külső szempontokhoz igazodva történt. Az elvi kérdések tisztázatlansága aztán sok zavar forrása lett. Így eshetett meg, hogy csupán kötött alakjuk miatt, iktató-, jegyző- és számadáskönyvek, urbariumok, inventariumok, sőt levéltári elenchusok továbbra is a Kézirat-tárba kerültek, illetőleg maradtak, irattartozékuk viszont a Levéltárba helyeztetett el. Az ilyen anyag a Kézirat-tár számára akadályozó terhet, az illető családi levéltár számára pedig hiányt, csonkulást jelentett.

Az eddigi bizonytalan gyakorlatból eredő hibák orvoslására és a jövőben hasonló zavarok megelőzésére a két múzeumi tár a következő alapelvekben állapodott meg:

Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárába kerülő levéltárak megbont-hatatlan egységnek tekintendők, melyeknek az ú. n. kéziratanyaga éppen olyan szerves tartozéka, alkotórésze, mint az iratok, a levelezés vagy a térképek. A megbont-hatatlanság elvének kimondása azonban nem érinti azt a jelenleg egy épületben, egymás szomszédságában elhelyezett két tár között célszerűségi okokból dívó gyakorlatot, hogy a levéltárak ú. n. kézirat-tári kezelése végett a Kézirat-tárban helyezhetők el. Ez az átengedés csupán kezelési eljárás, levéltártörzsükkel való szoros összetartozásukat azonban nem érinti. A Kézirat-tárban elhelyezett kéziratok nem a Kézirat-tár, hanem minden esetben annak a levéltárnak pecsétjével látandók el, melyhez tartoznak. A Kézirat-tárban kezelt anyagról jegyzék készíten-dő, melynek egy példánya annak a levéltárnak megfelelő helyén őrizendő, ahonnan azt kiemelték. A megállapodás részletesen szabályozza, hogy milyen esetben lehetséges, illetőleg feltétlenül szükséges a Kézirat-tárban kezelt jure levéltári darabok tényleges egyesítése levéltártörzsükkel.

Annak eldöntésére, hogy mi tartozik a Levéltár és mi inkább a Kézirat-tár gyűjtési körébe, illetőleg a levéltárak milyen természetű darabjai engedhetők át kezelés végett továbbra is a Kézirat-tárnak, a két tár a következőkben állapodott meg:

Kézirat-tári anyagnak tekintendők az olyan darabok, melyekben tartal-mukat tekintve az irodalmi elem az elsődleges, illetőleg amelyeket a könyvszerűség jellemez. Kézirat-tári kezelésben maradnak tehát pl. a család-i levéltárak naplói, családtagok irodalmi munkái, ilyen irányú kísérletei. Nem választható el azonban az illető levéltártörzstől a családtagok hivatali működésével kapcsolatos, kéziratnak minősíthető semmiféle irat: felte-rjesztések, memorandumok, hivatali és ünnepi beszédek, köszöntő versek, megemlékezések stb.; egyszóval mindaz, ami az illető családtag hivatalnokoskodásának köszönheti létrejöttét és a család tulajdonába kerültét. Nem kerülhetnek a Kézirat-tár kezelésébe gyermekkori iskolai dolgozatok, jegyzetek. Kivételt képezhetnek a jelesebb tanárok kézíratos tankönyvei-

nek tekinthető iskolai jegyzetek. Családi emlékkönyvek, családi eseményekre vonatkozó, könyvalakú feljegyzések s minden olyan darab, melynek csupán vagy túlnyomóan családi vonatkozásai vannak, a Levéltár őrizetében maradnak.

A Levéltár gyűjtési körébe tartozik minden olyan irat, mely hivatali ügymenetben jött létre, s így tulajdonképpen bizonyos hatóság, testület, egyesület, vállalat vagy levéltárt termelő más tényező levéltárában foglalhatna helyet. Természetesen ide értendő minden olyan iratanyag, mely valaha egy akta mellékletét képezte, s mely bizonyos ügy elintézésének elősegítése végett készült. Hivatali segédkönyvek, iktató- és jegyzőkönyvek szintén a Levéltárban őrizendők. A fenti elvek alapján tehát a Levéltár kezelésébe utaltatnak, pl. a különböző törvényhatóságok jegyző- és iktatókönyvei, statutumai és constitúciói, felterjesztései, lustra-jegyzékek és a nemesi ügyekkel, igazolásokkal kapcsolatos minden irat, végül a gyakorlati, nem irodalmi célból készült guberniumi, udvari vagy más rendelet- és másolatgyűjtemények. Teljes egészében levéltári anyagnak minősül az ú. n. „Országgyűlési Iratok” gyűjteménye, átadása azonban később történik meg.

A fenti elvek alapján eddig 543 darab irat, illetőleg kötet került vissza a Levéltárba. Köztük vannak Kolozsvár város 1496. évi főbírájának számadásai, Szászváros és Szászvárosszék XVII. századi adóösszeírásai, számadáskönyvei, nagymennyiségű céhjegyzőkönyv, iktatókönyv, különféle urbariumok, székely lustra-jegyzékek, nemesi összeírások s további rendezések alapjául szolgáló elenchesok.

Fontos tudományos és levéltári kezelési érdekből kezdtük meg családi levéltáraink középkori anyagának új, egységes rend szerinti felállítást. Az az örömdetes tény, hogy az Erdélyi Tudományos Intézet megkezdi Erdély középkori oklevéltárának kiadását, szükségessé tette azt, hogy anyagunk kutatóink számára könnyen áttekinthető legyen. A fokozott használat következtében elkerülhetetlen rongálódás lehetőségét pedig megfelelő elhelyezéssel kell a lehető legkisebbre csökkentenünk. E két követelményt igyekeztünk összeegyeztetni, amikor megkezdtük középkori okleveleink kiválasztását s az egyes levéltárak elején, minden más anyagtól elkülönített felállítást. Kiemelünk és keltezésük időrendjében helyezünk el minden eredetiben vagy akár újkori átiratban reánk maradt 1541 előtt elt oklevelet. A kiemelt darabok régi helyére utalólap kerül, mely feltünteti, hogy az illető oklevél milyen dátum alatt található meg. Ha egy oklevélben több átirás van, az okmány a legkorábbi átirat oklevél keltének megfelelő helyre kerül. A többi átirásokról utalólapok készülnek; ezek a középkori gyűjtemény időrendjébe elhelyezve pontosan tájékoztatják a kutatót. Ezzel az átrendezéssel és az alább említendő regesztázással kívánja az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára elősegíteni azt a halaszthatatlanul fontos feladatot, melyet az Erdélyi Tudományos Intézet a középkori okmánytár kiadásával magára vállalt. — Levéltári szempontból eljárásunkat az is kívánatosná tette, hogy így nem rongálódik a középkoriak keresésével az abban a csomóban lévő más anyag. A hely is jobban kihasználható azáltal, hogy a függő pecsétes levelek jórésze kikerül a fasciculusokból; középkori darabjaink csak így óvhatók meg tökéletesen. A fasciculus-rendben ugyanis nem volt meg a mód arra, hogy az Erdély-

ben ritkaságuk miatt is oly becses oklevelek mindegyikét külön pallumba tegyük s a függő pecséteket kellően megvédjük.

Időrendben elhelyezett levéltárainkat most nem számítva, eddig a br. Jósika család hitbizományi, a Bánffyak nemzetségi, a gr. Teleki család kendilónai, a gr. Wass, Macskási és Toroczkai levéltárak középkori anyagát emeltük ki.

Ehhez a munkához kapcsolódik levéltáraink ismertetésének előkészítése. Elképzelésünk szerint véglegesen rendezett levéltáraink anyagát fokozatosan nyomtatásban is ismertetjük. Ezek az ismertetések tartalmazzák az illető levéltár történetén kívül, amennyire az anyagában való tájékozódás ezt megkívánja, a tulajdonos család rokoni összeköttetéseinek és birtoklásának egészen rövid vázlatát, az 1541 előtti iratok regesztáit s a levéltár teljes anyagának csomónkénti tájékoztató-jegyzékét, a missilisek névmutatóját. Minden levéltárat külön ismertetünk, de teljesen azonos elvek szerint. E füzetekből idővel kialakul az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának tudományos inventárium; ennek egyes kötetéhez mutató is készül. Míg a most folyó munka során nem sikerül kialakítani több levéltárunk végleges rendjét, e füzetek csak nagyobb időközökben jelenhetnek meg, később azonban gyorsabban követhetik egymást. Az 1541 előtti anyag regesztázását Valentiny Antal dr. ny. egyetemi könyvtárigazgató úr. volt szíves elvállalni. Eddig a br. Jósika hitbizományi levéltár középkori okleveleinek kb. feléről készültek el a regeszták.

Az Erdélyi Nemzeti Múzeum megalakítása első kísérletének százados évfordulóján Levéltárunk azzal kíván méltó emléket állítani alapítójának, gróf Kemény Józsefnek, hogy kiadja kéziratának kritikai jegyzékét. E munkát Sajó Géza dr., a Kézirattár öre végzi s az előreláthatólag jövő esztendő folyamán jelenik meg nyomtatásban.

A Levéltárba már bekerült anyag rendezésével párhuzamosan folyik a tervszerű gyűjtés és a magánlevéltári anyag védelmének előkészítése. Minthogy a rendszeres gyűjtés és védelem alapfeltétele a jelen helyzet pontos ismerete, már tavaly óta dolgozunk az erdélyi levéltárak számbavételén. Az eddigi történeti feldolgozásokon alapuló adatgyűjtésünk befejezéséhez közeledik. Csak ezután kezdődhetik el annak, sok esetben nagy utánajárást igénylő kinyomozása, hogy a megszállás alatt vagy még a háború előtt mi lett a sorsa egy-egy levéltárnak, ki a jelenlegi tulajdonosa, hol őrzik, stb. Ha azután egy levéltárat sikerült így napjainkig követnünk, érintkezést keresünk tulajdonosával megtekintése végett, anyagáról tájékoztatót készítünk, megőrzésére, rendezésére tanácsokkal szolgálunk. Az erdélyi magyar társadalom, a régi vezető rétegeknek családjuk multja és a nemzeti tudomány érdekeivel szemben állandóan tapasztalt felelősségérzete biztosíték arra, hogy Levéltárunk megbírkózhatik ezzel a nagyobb apparátust igénylő feladattal.

Azok a szoros kapcsolatok, melyek *Kelemen Lajos* főigazgató egész Erdélyre kiterjedő személyes ismeretsége révén intézetünket társadalmunk széles rétegeivel olyan patriarchálisan összefűzték, mostani gyűjtő és tájékoztató munkánk során nagyon gyümölcsözőknek bizonyulnak. Örvendetes az a megértés, amellyel a levéltár-tulajdonosok irataik megőrzésére felkínált segítségünket fogadják. Szinte kivétel nélkül átérzik annak

a felelősségnek terhét, mely iratainknak többnyire kellő gondozás hiányában bekövetkezhető elpusztulása esetén őket családjukkal és nemzetükkel szemben terhelné. Alig van közöttük olyan, aki ne érezné, hogy régi levelei jóval többek egyszerű családi emlékeknél. Elődeik lepergett élete, gazdálkodása, hivatali működése mind egy-egy kisebb vagy nagyobb fontosságú, de nélkülözhetetlen részletét alkotja az erdélyi magyar életnek. Mindnyájan megértik, hogy a magyar családok írásos emlékeinek összessége alkotja az erdélyi magyarság életének forrásait. Ez évi gyarapodásunk e nemes szemléletnek fényes bizonyága. Egyre több levéltártulajdonos érez indítékot arra, hogy régi leveleit, melyek családján keresztül az egész magyarságnak is féltett forrásai, letétbe helyezéssel megóvja a kutatás számára.

Ebben az esztendőben a következő levéltár-tulajdonosokkal vettük fel a kapcsolatot irataik biztosítása érdekében: Bálinttítt Károly br. (Nagy-ernye), özv. Betegh Imréné (Felőr), Becski Bertalan (Somkerék), Gondoskodó Társaság (Kolozsvár), Hatfaludi Miklós (Érmihályfalva), Kende György br. (Cégénydányád), Korponay Kornél (Feketefalu), Lészai Ferenc (Magyargorbó), Simó Endre (Kissolyos), Z. Nagy Lajos (Selymesilosva), Rosnyai György dr. (Marosvásárhely), Sombori László (Kolozsvár), özv. Szentiványi Józsefné (Farnos), Sztáray Mihály gr. (Sárközújlak), özv. Tatarossy Móricné (Alőr), Teleki Károly gr. (Sáromberke), Toldalaghi József gr. (Koronka), Wass-Tarjányi Ákos (Cege). Szíves és megértő közvetítésükért különös köszönettel tartozunk özv. Teleki Lászlóné grófnőnek, valamint Kende György báró, Teleki Ádám gróf és Torma Miklós uraknak.

Az elmúlt év karácsonyi szünidejére hazutazó középiskolás diákokkal nyolcezer példányban felhívást küldtünk szét az erdélyi levéltári anyag megmentése érdekében. Bár a felhíváshoz fűzött reményeink nem mindenben váltak be, a beérkező válaszok sok adatot, útmutatást, támpontot szolgáltatottak a jövőre nézve, s hatása bizonyára később fog jelentkezni. Eredményes gyűjtésükkel különösen kitűntek: Róm. kat. Segítő Mária gimnázium, Csíkszereda, tanulói, Bethlendi Katalin és Marosi Angéla (Kolozsvár), Sípos Rudolf (Kolozsvár), Komáromi József (Zilah). A felhívás nyomán ajándékaikkal gyarapították Levéltárunkat: Angyal Miksáné (Nagybánya), Gámentzy Gerő (Kolozsvár), Kovács Béla dr. (Kolozsvár), Lázár Árpád (Reszterce). E helyen kell köszönetet mondanunk az Erdélyi Múzeum, Pásztortűz, Hitel, Ellenzék, Székely Szó szerkesztőségének, hogy felhívásunkat olvasóláborukhoz közvetíteni szívesek voltak.

Munkatervünkhöz tartozik, hogy a szétkallódott levéltár-részeket lehetőség szerint visszajuttassuk levéltártörzsükhöz. Minthogy az első világháború előtt a Királyhágón innen az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára egyedül igyekezett a piacra kerülő iratanyagot megmenteni a pusztulástól, több olyan aktacsoport van ma őrizetünkben, melyeknek az erdélyi kormányhatóságok vagy más törvényhatóságok levéltárában lenne helyük. A magyar levéltárügy irányító fóruma, a m. kir. Országos Levéltár megértésének köszönhető, hogy a Levéltárunkban őrzött thesauriatusi, fiskális és guberniumi iratoknak erdélyi magánlevéltári anyagért cserébe való átengedésére sikerült elvileg megállapodni. Levéltárunk tárgyalásokat kezdeményezett az Országos Levéltárral és a tulajdonossal a gróf és báró Sennyey család dunántúli és zemplénmegyei vonatkozású, nálunk letétként őrzött

levéltárának hasonló értékű erdélyi levéltárért való elcserélésére. Levéltár-és tudománypolitikai szempontok teszik kívánatossá, hogy a magánlevéltárak ne szakíttassanak ki abból a tájból, ahol termelődtek, mert ezáltal használatuk megnehezül s éppen helytörténetírásunk annyira óhajtott felendülése válik lehetetlenné. Levéltárpolitikánk egészséges táji központok kialakítására törekvő irányítóinak jóindulata biztosíték arra, hogy folyamatban lévő tárgyalásaink hamarosan eredményesen lezárulhatnak.

Újra megindított gyűjtésünk ez idén a tavalyinál is gazdagabb eredménnyel járt. Minthogy új letételeink között több nagy egyesületi irattár is szerepel, számszerű gyarapodásunk (kb. 180—200 ezer darab) minden eddigi esztendőjét messzire felülmulja, s megközelíti a Levéltár régi állagának egynegyedét.

Családi levéltáraink ezévi gyarapodásából messze kimagaslik a gr. Telekiek kővárhosszúfalusi levéltára. Nem csupán nagy terjedelme, anyagának értéke biztosít *Teleki Ádám gróf* ajándékának Levéltárunk annaleseiben különleges helyet, hanem az az örvendetes tény is, hogy segítségével ismét jelentős lépéssel közeledtünk egyik régi célunk felé. Tudományos és levéltári szempontok, de legalább ugyanilyen mértékben családi érdekek is kívánatossá teszik, hogy egy-egy familia kezén lévő ági levéltárak lehetőleg egy helyen őriztessenek. A családok eredeti birtokállományának osztódása révén ugyanis a levelek is osztódtak a részbirtokoknak megfelelően. Minthogy azonban a leveleket nem mindig adták át az egyes részek birtokosainak, s ha át is adták a legfontosabbakat, bőven maradt vissza birtokjogi szempontból lényegtelen, tudományos nézőpontból azonban már igen becses anyag, sem a tudományos, sem a családi kutató nem lehet nyugodt afelől, hogy amit nem talált meg a tekintetbe jöhető levéltárban, nem rejtőzik-e az egy másik ág iratai között. Csak egy helyen való őrizettel és szakszerű kezeléssel remélhető gyors és eredményes kutatás a közös törzsből származó, de rokonsági kapcsolatok révén különféleképpen bővült családi levéltárakban. A Teleki család melyik tagja keresne pl., ha az ágak szétválása előtti időre kutatna, a nálunk őrzött hosszúfalusi vagy kendilónai ági levéltárban olyan iratokat, melyeknek a nemzetségi archívumban lenne helyük, de ott nem kaphatók meg. Pedig mindkét levéltárunk őriz ilyen iratokat. Ha felemlítjük az aránylag kisszámú erdélyi vezető familiákat összefűző szoros rokoni kapcsolatok következtében történt levéltár-vándorlásokat, világos lesz a családokra és a tudományos kutatásra a levéltárak egy helyen való őrizetéből eredő nagy haszon. A br. Bornemissza család levéltárának egy része pl. a br. Huszár levéltárba került, a br. Jósika hitbizományi levéltár pedig egy gr. Teleki, gr. Bethlen és gr. Csáky levéltárat is őriz. E levéltár-vándorlások csak úgy tarthatók számon s a belőlük származó sok zavar, félreértés csupán úgy hárítható el a kutatás útjából, ha az erdélyi magyar családi levéltárakat a szakszerű kezelésükre, őrizetükre a Királyhágón innen egyedül berendezett Levéltárunkba központosítjuk. A magánlevéltárak forrásértéke Erdélyben jóval nagyobb, mint az ország többi részeiben, mert a fejedelmi kor hivatali levéltárai elpusztultak. Bizonyára egyetlen család számára sem lehet közömbös, hogy az erdélyi történetírás műhelyei: a kolozsvári Egyetem, az Erdélyi Nemzeti Múzeum és az Erdélyi Tudományos Intézet munkája során fény

derül-e elődjei szerepére vagy sem. Ezért tartjuk rendkívül örvendetesnek, hogy a Bánffy- és Jósika-nemzetség után végre a Teleki család multjáról és Erdély történelmében játszott szerepéről is kellő mennyiségű forrásanyag tájékoztatja a kutatót.

Bár a rendezések már annyira előrehaladtak, hogy részletes beszámolót adhatnánk a hosszúfalvi levéltár anyagáról, ezt most annál is inkább el kell hagynunk, mert reméljük, hogy végleges rendjük kialakítása után a kendilónai Teleki levéltárral együtt ismertetésüket és jegyzéküket nyomtatásban is közreadhatjuk.

E levéltár eredeti iratanyaga a XVII. században kezdődik, de az 1801-ben lajstromozott rész majdnem teljesen XVIII. századi és Teleki Sámuel meg felesége Eötvös Mária, fiuk Imre és unokájuk ifjabb Imre életével, birtokaival kapcsolatos. A lajstromozatlan részben főként a Teleki Imre fiának, Miksának iratai találhatók. Külön csoportot alkotnak az előbb felsoroltak birtokainak termelésével, gazdasági igazgatásával kapcsolatos iratok, melyek az erdélyi nagybirtok üzemének megismerését teszik lehetővé. Az egész anyag területileg nagyjából a következő egységekre tagolódik: I. Kővárvidéki birtokok, Hosszúfalva és Nagynyíres középponttal. II. Mezőségi birtokok: Kis- és Nagysármás, Pagocsa, Paszmos, Mezőújlak, Kendilóna. III. Sorostély és Holdvilág. IV. Fogarasföldi jószág: Alsó-, Felsőárpás, Opra-Kercesora, Strezsa. V. Karkó, Tibor, Királypataka, Dupapiatra. VI. Szilágysági birtokok: Bajom, Alsóberekszó, Pacal. VII. Szatmármegyei birtoktest: Bagos, Gyülvész, Nagybánya, Oláhhdos, Ombod, Pálfalva, Színérváralja, Vetés. VIII. Máramaros: Dolha, Ruszkapojána. — A Teleki közbirtokosok felosztása és a Teleki Adám magvaszakadtával (1792) végbement osztokodások iratai az egész Teleki nemzetséget érintik. Bőven őriz a levéltár az előkelőbb megyei magyar családok legtöbbjére adatokat, de különösen gazdag a Teleki Sámuelné Eötvös Mária jussán idekerült Bagosi, Eötvös, Debreceni, Horthy, Jármí, Vetési familiára vonatkozó iratanyag. Eötvös Mária és Teleki Sámuel levelezése a XVIII. századi erdélyi élet és gazdálkodás sok sajátosságát közvetíti felénk. Aranka György egy csomó levelén kívül különösen becsesek a gr. Teleki Imréhez írt levelek (Kilian Györgytől és neves külföldi könyvkereskedőktől), mert belőlük összeállítható a hosszúfalusi könyvtár kialakulása. Teleki Imrét nagy szeretettel, gonddal, ízléssel és tudással összegyűjtött hosszúfalusi könyvtára Erdély XVIII—XIX. századi könyvtáralapító főurainak legelső sorába helyezi. Különös figyelmet érdemelnek annak az élénk és magas színvonalú zenei életnek emlékei, mely Teleki Imre és felesége, Brunsvik Karolina idején a hosszúfalvi udvarban volt. Az egész levéltár rendkívüli jelentőségű az erdélyi társadalmi fejlődésben sajátos színfoltként jelentkező kővárvidéki viszonyok megismeréséhez. — A hosszúfalusi levéltárral együtt került be néhai Gergely Sámuel történetíró tudománytörténeti szempontból érdekes levelezése és néhány személyi irata. Örvendetes, hogy Teleki Mihály levelezése közzéjének, a régi szabású erdélyi történészek egyik jellegzetes, puritán képviselőjének iratai megmenekültek a pusztulástól.

A Béli család nemesi ága 1916-ban feldúlt bodolai levéltárának megmaradt részét *Bálintitt Károly br.* helyezte addig is letétbe; míg a Délerdélyben élő tulajdonos végleges sorsáról intézkedhetik. Az 1824-

ben lajstromozott levéltár maradványa alig ezer darabot számlál s ezek is néhány középkori Mikola-levél másolatán kívül a XVIII., illetőleg a XIX. század első feléből valók. Azonban a XVIII. századi levelek egy része is Jósika-levél; ezek Béli Antalné, Jósika Mária révén kerültek oda. A tulajdonképpeni Béli-levelek Árapatak, Bodza, Nyén, Uzon, Lisznyó, Oklánd, Dálya, Lázárfalva, Madaras, Balavásár, Vaja, Budatelke, Sajókeresztúr, Alsójára és Oroszfájára őriznek töredékesen anyagot. Az a szomorú tény, hogy ennek a vezető és Székelyföldön jelentős szerepet játszó családnak leveleiből csupán ennyit, ilyen keveset hasznosíthat a tudományos kutatás, még fontosabbá teszi, hogy a mezőmehesi ág szintén megcsonkult, de régi anyagban még így is gazdag levelesládája bekerüljön Levéltárunkba. Mint-hogy a szerencsétlen véletlen folytán magában mindkét levéltár torzó s az egyik hiányai csak a másik anyagával pótolhatók annyira amennyire, a családnak és a kutatásnak elsőrendű érdeke, a két levéltár eredményes kezelésének egyetlen útja, hogy a másik töredék is az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárában helyeztessék el.

Nem terjedelme, hanem anyagának természete avatja különleges értékűvé *Pataki Jenő dr.* tizenöt doboznyi családi letétét. A sárospataki Pataki levéltár olyan új színnel gazdagítja családi levéltáraink sorát, melyet eddig nélkülöztünk. Családi levéltáraink ugyanis általában a birtokosnemes életforma különböző változatainak emlékeit őrzik, hiányzik azonban közülük a városi életforma képviselőinek és a szellemi pályákon hivatásszerűen működő szellemiségi rétegnek írásos anyaga. Természetesen a Pataki-levéltárban is bőségesen található a család később szerzett birtokaival kapcsolatos levelek, mégis az egész iratanyag különleges jellegét a három század óta szellemi pályákon mozgó nemzedékek szabják meg. A Pataki család pályája annak a régi magyar vezetőrétegnek útja, melyben a szellem és tudomány szolgálata egyre finomodó átöröklésként nemzedékről nemzedékre szállott. A Patakiakat is a református lelkesedés jegyezte el a tudomány szolgálatával, mint régi szellemi vezetőrétegünk annyi családját. Tagjai Halle, Leiden, Göttinga egyetemein sajátították el a családjukban hagyományossá lett orvosi tudomány legújabb eredményeit, hogy aztán szűkebb hazájukban, Erdélyben gyümölcsöztessék tudásukat. Az egymást követő Pataki Sámuelek a kisebb magyar haza legnevesebb orvosai lettek. Külföldjárás, a tudomány szeretete öröklődött körükben. Ha levelezésüket, akadémiai naplójukat forgatjuk, a szellem embereinek jellegzetes arcéle rajzolódik elénk. A Partiumból jött, kolozsvári patriciussá lett család pályájának emlékei a magyar tudománytörténet forrásai, melyeknek együtt való kiadása igen hasznos lenne. Nem hagyható megemlítés nélkül az a féltő szeretet, mellyel a Pataki család elődjének írásos emlékeit napjainkig megőrizte. Levéltárunk teljesen rendezett állapotban került be gyűjteményünkbe. Az 1638-ban Sárospatakról Erdélybe költözött őstől, Szabó alias Bojsza Istvántól, kezdve szép rendben együtt találjuk külön csoportban birtokügyi és külön missilis leveleiket. A Pataki levéltár azonban nemcsak az erdélyi orvostörténet egyik értékes forrása, hanem a régi kolozsvári élet megismeréséhez is lényeges adatokat nyújt.

Özv. *Betegh Imréné* által letétbe helyezett két láda irattal együtt került őrizetünkbe Felőről Hodor Károly történetíró levéltára, az

osdolai Vass család megyékre kiszármazó ágának levéltára és a Vajna családnak a Hodor-iratokhoz csatlakozó levéltárrésze. A Vajna-levelek Hodor Jánosné, Hodor Károly anyja jussán kerültek a Hodorok kezére és székelyföldi, hunyad- és kolozsmegyei (Doboka, Borsa, Magyar-újfalú, Romlott, Márkosfalva stb.) birtokokra vonatkoznak. A tulajdonképpeni Hodor-anyag Hodor János, Károly édesatyjának kolozsmonostori provisorai és tordai sókamarai tisztviselőségével kapcsolatos hivatalos iratokkal, számadásokkal kezdődik. Birtoklevelek azóta maradtak nagyobb számmal, mióta Hodor János a Vajna családba beházasodott és annak birtokaiból részt kapott. Hodor Károly terjedelmes levelezése, sajnos, inkább birtokügyi vonatkozású s irodalmi munkásságára csak kevés adatot őriz.

A Torma rokonságba beházasodó osdolai Vassok levéltára jól kiegészíti a tavaly bekerült Torma-levéltár anyagát. Alsóilosva, Felőr, Monostorszeg, Berekeresztúr, Mezősámsond, Morgonda, Marosbogát községekre és a Boér, Fráter, Kozma, Rédei, Tatrossi, Vass, Vay, Vinkler családra vonatkozó XVIII. századi birtokiratokat és levelezést tartalmaz.

Nagyon becses XVII. századi anyagot őrzött meg a pókafalvi Becski család levelesládája, melyet *Becski Bertalan* (Somkerék) helyeztetett letétbe. A levelek nagy része Pókafalvára, Magyar- és Oláhköblörsre vonatkozik, de Árpástó, Fellak, Felsőtök, Fodorháza, Poklostelke, Récekeresztúr és Sajókeresztúr története után kutatóknak is bőségesen szolgálhat adatokkal. Rokoni összeköttetések révén a Majtényi alias Törökdeák, veglai Horváth, Keresztúri, Pálfi és Toldalaghi család irataiból is kerültek a Becskiek levelesládájába. Különösen érdekesek a fejedelmi török tolmács Törökdeák familia levelei.

Az Erdélyi Római Katolikus Státus által letétként még 1908-ban felajánlott kolozsmonostori uradalmi levéltár beszállítása csak most történhetett meg. Bár ez a lényeges gazdaságtörténeti forrásanyag időközben majdnem teljesen elpusztult, a megmaradt iratok még mindig fogalmat adnak az elveszett értékekről. Az egy ládányi töredék közül megemlítjük a Kolozsmonostorra, Jegenyére, Magyarvalkóra, Kajántóra, Tiborcra, Bácsra és Bogártelkére vonatkozó XVIII. századvégi urbariumokat. Az egyik urbarium megőrizte számunkra a régi kolozsmonostori kastély leírását is. Helynévkutatóink számára különös nyereséget jelent, hogy az uradalom falvainak sok településtörténeti tanulságot nyújtó határpercei, köztük Kolozsvár város és Kolozsmonostor községé is, szintén megmaradtak több XIX. századi birtokterkép-vázlattal együtt. A Könyvvizsgáló Hivatal (censura) 1908-ban szintén felajánlott iratait csupán egy 1790—95. évi könyvjegyzéket tartalmazó csomó képviseli a megmaradt részben.

Levéltárunk abban különbözik az ország egyéb hasonló intézményeitől, hogy egy zárt népi közösségen, az erdélyi magyarságon belől kell el látnia az időnként módosuló levéltári feladatokat. Az elmúlt két évtized tanulságai bárkit meggyőzhetnek a felől, hogy az erdélyi magyarság külön népi élete államának keretein belől sajátos szervezeteiben zajlik le. Ezeknek a szervezeteknek, melyek a megszállás idején jelentőségükben megnövekedtek, iratanyagát óhajtja Levéltárunk a pusztulástól megőrizni gyűjtési körének kiterjesztésével. A múlt esztendőben felkínáltuk segítségünket a magyar társadalmi szervezetek irattárainak megőrzésére és jövődő akta-

termelésük biztosítására. Az idei év eredményei bebizonyították, hogy Levéltárunk valóban régen jelentkező hiányon próbált segíteni, amikor ezeknek az irattáraknak kezelésével és rendezésével járó jelentős terheket magára vállalta. A jövőre nézve igen biztató az a megértés, mellyel az illetékes tényezők irataik biztonságba helyezésére vonatkozó ajánlatunkat fogadták. Minden reményünk megvan arra, hogy néhány éven belül sikerül ezen a módon az erdélyi magyarság legfontosabb szervezeteinek irattárait a történeti kutatás számára megmenteni. Ilyen irányú anyag-gyarápodásunkról az alábbiakban számolunk be.

Bethlen György gróf megértésének köszönhető, hogy éppen az egyik legfontosabb forrásanyag, a magyarság megszállás alatti politikai szervének, a Magyar Pártnak az irattára került elsőnek kezelésünkbe. Beszállítása ugyan nem történhetett meg, mert a Párt történetének feldolgozója, Szentmártoni Kálmán unitárius kollégiumi tanár úrnak munkája gyors befejezéséhez még néhány hónapig szüksége van az irattár egész anyagának zavartalan használatára. Ez pedig úgy biztosítható legjobban, ha az irattár egyelőre ideiglenes őrzőhelyén, az Unitárius Kollégiumban marad. A letét átvétele megtörtént, jó elhelyezéséről meggyőződünk s beszállításáig Szentmártoni Kálmán tanár urat kértük fel most már az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára nevében való további őrizetre. Az irattár aktanyaga jelenleg öt ládát tölt meg. Ehhez járulnak még a különböző jegyzőkönyvek és iktatókönyvek. Amennyire így megállapítható volt, az irattár sértetlenül és jó rendben megmaradt, bár egy selejtezésen állítólag keresztülment. Az ügyiratok évenként, iktatószám szerint vannak csomózva. Iktatókönyvek és akták 1924-től kezdődően vannak. A rendes ügyiratokon kívül 1927-től kezdve külön sorozatot alkotnak az Elnöki bizalmas iratok, melyek kétségtelenül az egész iratanyag leglényegesebb részét alkotják. A Központi Intézőbizottság jegyzőkönyvei 1923-tól, a Nagygyűlések jegyzőkönyvei 1924-től, az Elnöki Tanács jegyzőkönyvei pedig 1925-től maradtak ránk. Az irattár a Magyar Pár elődjének: a Magyar Szövetségnek irataiból is őriz egyes darabokat.

Rendkívül nagyjelentőségű tény, hogy a román megszállás alatti magyarságnak léteért politikai síkon vívott küzdelmeit megvilágosító forrásanyag sorsát sikerült biztosítani. A jövő kutatás azonban csak akkor nyerhet e harcra teljes képet, ha a felosztott Magyar Pártot követő Magyar Népközösségnek az utolsó évek anyagát magábanfoglaló irattárán kívül sikerül a tudomány számára biztosítanunk a vezető egyéniségek személyi levéltárait (levelezését) is.

Az erdélyi magyarság politikai szerve mellett legnagyobb és legrégebb gazdasági szervezetének, az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesületnek irattára is Levéltárunkba került. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület múltjának ismerői előtt tudott az a szoros kapcsolat, mely éppen az újralapító gróf Mikó Imre személyén keresztül az indulás éveiben e két egyesületet összefűzte. Levéltárunkat ezek a szálak is ösztönözték, hogy a százéves jubileumához közeledő testvéregyesület iratanyagának megőrzését elősegítse. Személy szerint *Török Bálint* igazgató úrnak tartozunk különös köszönettel, hogy a letétbehelyezés fontosságát felismerve, az útból minden akadályt elhárított.

A 36 ládat megtöltő és költöztetések miatt, valamint a megfelelő elhelyezés hiányában összekeveredett irattárról még nem áll módunkban bővebb tájékoztatást adni. Annyi azonban máris megállapítható, hogy az erdélyi gazdaságtörténetre és a magyar földbirtok sorsának alakulására vonatkozó adatok hatalmas kincsbányája nyílt meg benne a tudományos kutatás előtt. Összefüggő iratanyaga 1853-tól kezdődik s a benne való tájékozódást mutató- és iktatókönyvek teszik lehetővé. 1896-tól kezdve az iratok tárgyi csoportok szerinti kezelésével igyekeztek a mutatót helyettesíteni. Bár ez az új rendszer megnehezíti a kutatást, az ügyiratok megtalálásához azonban még mindig elegendő támpontot nyújt.

Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület irattárával egyidejűleg került őrizetünkbe az Erdélyrészi Méhész Egyesület iratanyaga is. A két egyesület irattárát eddig is együtt őrizték; ezt a közöttük fennálló szoros kapcsolat teszi érthetővé és szükségessé. A Méhész Egyesület ugyanis 1880-ig az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület méhészeti szakosztályaként működött és akkor alakult át önálló leányegyesületévé. Török Bálint úrnak, a Méhész Egyesület tb. alelnökének és főtitkárának köszönhető, hogy az EMGE-ből kinőtt s annak egyik munkakörét végző egyesület iratanyagát továbbra is az anyaegyesület irattárával egy helyen őrzik.

Az erdélyi magyarság életmegnyilvánulásaira más oldalról világít rá az Erdély Irodalmi Társaság irattára, melyet *Gyalui Farkas* ny. egyetemi könyvtárigazgató úr, az egyesület alelnöke segített be gyűjteményünkbe. Az egyesület 1888-ban alakult „az irodalmi, szépműtani érdekek istápolásá”-ra, „nemzeties irányú művelésé”-re s pályadíjak kitűzésével, felolvasó üléseivel hasznos és tiszteletreméltó munkát végzett Erdély irodalmi életében. Az egymást követő titkárok kezén vándorló irattár, melynek darabjai iktatva sem voltak, erősen összezavarodott és meg is csonkult. A választmányi és felolvasó ülések jegyzőkönyvei azonban tájékoztatnak a Társaság működéséről, a levelezés pedig értékes adatokat nyújt a századforduló erdélyi irodalmi életére. Irodalomtörténeti kutatásunk komoly nyeresége, hogy a Társaság iratai *Gyalui Farkas* igazgató úr fáradozása révén hozzáférhetőek lettek.

Az 1888-ban alapított Kolozsvári Zenetársaság kicsiny irattárát *Lakatos István* mérnök úr helyezte letétbe. A kolozsvári zenei élet e fontos és érdekes dokumentumainak megőrzéséért és átadásáért *Lakatos István* mérnök urat őszinte köszönet illeti.

A román kormány által 1934-ben feloszlott és a kolozsvári egyetem jogi karába olvasztott nagyváradi kir. jogakadémia irattárát a Ferenc József-Tudományegyetem jogi kara ajánlotta fel Levéltárunknak letétként. Bár Levéltárunk kezdettől fogva azon az állásponton volt, hogy ennek az értékes, de nem erdélyi provenienciájú és közlevéltári jellegű anyagnak megőrzése kívül esik munkakörén, az egyetemi építkezések folytán erősen veszélyeztetett irattár megóvása érdekében az iratokat gyűjteményünkbe szállítottuk át. A beszállított hús folyóméternyi anyag tartalmazza a nagymúltú intézet iratait alapításától feloszlásáig. A régebbi anyag ugyan elég hiányos, de a múlt század hatvanas évei óta szinte minden megmaradt. Ettől kezdve segédkönyvei is vannak. A tanári gyűlések és vizsgák jegyzőkönyvei, valamint az ifjúsági egyesületek iratai teszik tel-

jessé az Akadémia életének emlékeit. Bár a letétbehelyezés ténylegesen megtörtént, Levéltárunk a jogi befejezést jelentő szerződéskötés elhalasztásával lehetőséget kívánt hagyni arra a legmegfelelőbb megoldásra, hogy az iratok az egyetem letéteként Nagyváradra visszakerülhessenek. Eljárásunkkal csupán ahhoz a fontos levéltárpolitikai elvhez akarunk következtetések maradni, hogy a levéltárak ne szakítottassanak ki eredeti környezetükből. Ha az akadémiai irattár Nagyváradon való elhelyezése valami okból nem volna lehetséges, Levéltárunk természetesen a legnagyobb készséggel veszi véglegesen gondjaiba ezeket az iratokat is.

Gyarapítóink sorát ebben az évben is egész sor egyes adakozó teszi teljessé, örvendetes bizonyosságul annak, hogy Levéltárunkat az erdélyi magyarság legszelesebb rétegei valóban magukénak tekintik. *Egyes adományok és vásárlások* révén anyagunk ez évben összesen 1388 darabbal növekedett. Különös nyereséget jelentenek a K. Sebestyén József és ifj. Markos András (Kolozsvár) által adományozott köpecsi, illetőleg kidei családi levelek, Szabó T. Attila (Kolozsvár, Kovács Dezső levelei), Zilahi Kiss Bálint (Kolozsvár), Sikó Ilona (Budapest) családi letétei. Roth Hugó ajándékából a kolozsvári szappanoscéh XVI. századi magyar nyelvű jegyzőkönyve, a kolozsvári Nemzeti Színház 1858—79. évi, a Kolozsvári Kereskedő Társaság 1838—1885. évi jegyzőkönyvei pedig vásárlás révén jutottak birtokunkba. Különös véletlennek köszönhető, hogy az erdélyi királyi könyveknek két, valószínűleg a guberniumi használatában állott másolati-kötete (1696—8, 1700—1) vásárlás útján levéltárunkba került.

Gyűjteményünket ajándékokkal a következők gyarapították: Ambrus Mihály (Csíkdánfalva), Angyal Miksáné (Nagybánya), Bakó Ferenc (Csíkpálfalva), Berkessy Márton (Kolozsvár), Bertin Ferenc (Dés), Dunka Magdolna (Kolozsvár), Ferenczi István (Kolozsvár), Fugulyán Kata dr. (Kolozsvár), Gamentzy Gerő (Kolozsvár), Genersich Gusztávné (Kolozsvár), Gondos Antal (Csíkszentmárton), Hatfaludi Miklós (Érmihályfalva), Jaklovsky Dénes (Nagykároly), Kelemen Lajos (Kolozsvár), Komáromi József (Zilah), Kovács Béla (Kolozsvár), Lázár Árpád (Beszterce), Markos András (Kolozsvár), Martjan Julian (Kolozsvár), Róth Hugó (Kolozsvár), Rápolti Károly (Nagyida), Sántha Mihály (Kolozsvár), K. Sebestyén József (Kolozsvár), Sepsiszentgyörgyi Ref. Liceum, Seress Miklós (Zilah), Zsók Ferenc (Csíkdánfalva).

Címereslevél-gyűjteményünk a Sántha (1714) és Szabó (1626) család eredeti armálisával és Budai János (1576), gelencei Csoma Miklós (1577) (2 drb.), Szász János alias Georeogh de Gerlah (1602), Filep János (1609), Szegedy János (1610), sellyei Balogh Balázs (1624), miriszlai Horváth Mátyás (1624), Vaska Lőrinc (1628), Móricz István (1630), Komáromy János (1634), Jakab Simon (1649), Szondy János (1652), kolozsvári Gaszner Bernát (1666) és medeséri Sántha Ferenc (1714) nemeslevelének fényképmásolatával növekedett.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az Erdélyi Nemzeti Múzeum Könyvtára igazgatóságának megértő jóindulata tette lehetővé kézikönyvtárunk nagymértékű bővítését. Ez egyben biztosítékunk is a további fejlődésre. Az erdélyi magyar, szász és román forráskiadványok s alapvető feldolgozások gyűjtése mellett fokozottabb mértékben igyekszünk teljessé

teni magyarországi okmánytár-gyűjteményünket. Lényegesnek látjuk ugyanis, hogy a felnevelkedő erdélyi történész nemzedék partikuláris sajátosságaink vizsgálatát a magyar fejlődés és forrásanyag teljes ismeretében végezhesse. Az erdélyi család- és helytörténeti irodalom minél teljesebb összegyűjtése mellett igyekszünk az Erdéllyel határos Részek ilyen irányú anyagát is megszerezni, hogy az erdélyi magyarságot az ország törzsével összefűző szoros népi szálak vizsgálata lehetővé váljék.

Bár ebben az évben 4279 pengő 52 fillért fordíthattunk könyvvásárlásokra, más intézmények szíves segítségével nélkül még sem szerezhettünk volna 484 munkát 972 kötetben. Hálával mondunk köszönetet a Magyar Tudományos Akadémianak és a Magyar Történelmi Társulatnak, hogy kiadványaik árának különösen méltányos megállapításával lehetővé tették számunkra, hogy a kutatóink részére szükséges újabb könyvtermést egyszerre megvásárolhassuk. Az Erdélyi Múzeum szerkesztősége a Századok, a Turul és a Levéltári Közlemények cserepéldányait engedte át Levéltárunknak. Könyvtárunk gyarapodása azonban nem csupán számszerűleg jelentős. Torma Miklós csicsókeresztúri földbirtokosnak köszönhető, hogy könyvtárunk igen fontos szükségleteit egy helyen szerezhette be. Torma Miklós atyjának nagy szeretettel gyűjtött és őrzött könyvtárából átengedte mindazokat a szakműveket, melyekre a Levéltárunkban folyó munkának szüksége volt. Id. Torma Miklós könyvei kézikönyvtárunkban mindig beszédes bizonyítékai maradnak egy mély történelmi műveltséggel rendelkező magyar nemzedék és vezető réteg művelődési igényeinek.

Könyvtár-gyarapítási tervünkkel igyekszünk a Levéltár fejlődésével kapcsolatban várható szükségletek kielégítésére idejében felkészülni. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Könyvtárának igazgatósága felismerve, hogy kézikönyvtárunk bizonyos vonalon a Könyvtárat tehermentesíti, legnagyobb jóakarattal állandóan segít munkánkban. A Könyvtár feles példányainak átengedésével, nehezen megszerezhető sorozatok rendelkezésünkre bocsátásával nagyban hozzájárul munkánk eredményessé tételéhez.

Levéltárunk működése iránt az Erdélyi Múzeum-Egyesület részéről állandóan tapasztalható nagy megértés tette lehetővé egy Leica-fényképezőgép és hordozható reprodukáló berendezés megvásárlását. E készülék birtokában vidéki kiszállások alkalmával most már módunkban áll a kutatás számára lényeges, de Levéltárunkba valamilyen okból be nem hozható iratok fényképmásolatban való megszerzése. Fényképész-műtermünk további tökéletesítésére, a nehezen beszerezhető üzemananyagok biztosítására minden lehetőt elkövetünk.

Hatszáz pár iratcsomózáshoz szükséges keménypapírlemez megrendelésével lehetővé vált a dobozokban már el nem helyezhető iratanyag korszerű tárolása. Missilis leveleink részére több száz papírlemez-dobozt készítettünk. Kézikönyvtárunk részére vásárolt könyvek kötetlen részét, 500 darabot, köttetjük, hogy állományunkba mielőbb besorozhatók legyenek.

A Könyvtár igazgatósága megértésének köszönhető, hogy jelentős anyagi áldozat árán hamarosan elkészül a Levéltár feltétlenül megóvandó részeinek befogadására elégséges légvédelmi óvóhely. Körülbelül 200—250 folyóméterre becsülhető az óvóhelyre szállítandó anyag. Óvóhelyre kerül az időrendbe szedett levéltárak 1700 előtti teljes anyaga. E korból ugyanis

a hatósági levéltárak Erdélyben nem maradtak meg, tehát a magánlevéltári anyag forrásértéke jóval jelentősebb. A levéltárak lajstromozott állagait szintén teljes egészében leszállítjuk. A Levéltár egy részének külön helyen való tárolása azonban a kutatást egyáltalában nem akadályozza, mert óvóhelyünket úgy rendeztük be, hogy az anyag továbbra is teljes egészében használható maradjon. Szolgáljon letéteményező családaink megnyugtatósára, hogy a Levéltár és Könyvtár minden áldozatot meghoz és mindent elkövet a gondjaira bízott értékek védelmére.

A nagy gyarapodás folytán raktárainkban fenyegetően közeledő helyhiány némileg csökkent azáltal, hogy az egyetem mellett működő Állami Tanárvizsgáló Bizottság régi irattárát, melyet a román megszállás alatt Kelemen Lajos főigazgató óvott meg a pusztulástól és Levéltárunk őrizett meg, sikerült visszaadni a Tanárvizsgáló Bizottságnak.

A Kolozsvárra látogató olasz követ tiszteletére olaszvonatkozású anyagunkból kisebb kiállítást rendeztünk. Folyosóink díszítését levéltáraink egykori őrzőhelyeinek képével folytattuk.

Kutatóink száma ebben az évben is örvendetesen emelkedett. Az elmúlt esztendő 942 kutatójával szemben az idén 1390-en fordultak meg dolgozószobánkban. Bár a családtörténeti ügyekben felvilágosítást kérők száma az idén már csökkent, mégis napjában 2—3 személynek állott, első sorban a főigazgató szóbeli felvilágosítással rendelkezésre. Kutatószobánk látogatottsága nem kis mértékben köszönhető kézikönyvtárunk felfrissítésének és könnyen kezelhetőségének.

Levéltárunk ez évben is több ízben bocsátotta a kutatók rendelkezésére különféle erdélyi levéltártulajdonosokkal fennálló szoros kapcsolatait. A főigazgató széleskörű személyes ismeretsége több eredményes közvetítést tett lehetővé. E kapcsolatok kimélyítésével és anyag-kataszterének kiépítésével Levéltárunk továbbra is szolgálni óhajtja az erdélyi kutatásokat. Örvendetes tényként kell felemlíteni, hogy Biró Vencel és Szilágyi Loránd professzor urak vezetésével a történet szakos tanárjelöltek két ízben is meglátogatták Levéltárunkat s kutatóink között is egyre gyakrabban láthatunk egyetemi hallgatókat. Bizonyára eljön annak az ideje is, hogy a történet szak képzés szempontjából Levéltárunkban adódó páratlan lehetőségek teljes egészükben éreztethetik hatásukat.

Kolozsvár, 1943. február 5.

Dr. Jakó Zsigmond
levéltári segédőr.

Jelentés az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának 1942. évi működéséről

A vezetésem alatt álló Érem- és Régiségtárnak 1942. évi működése a gyűjtemények rendbetétele jegyében folyt le, akárcsak az elmúlt esztendőben. Ezt a munkát nekem kell elvégeznem és elvégeztetnem, mert utánam már nincs senki, aki ennek a nagy gyűjteménynek a fejlődését ismerné. Sok és áldozatos munkát kíván ez tőlem meg munkatársaimtól. Ez a